

Розділ 4

СПІЛЬНОТИ ТА СОЦІАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ

4.1. Соціальні чинники сприйняття збройних конфліктів населенням України напередодні російської агресії

Збройний конфлікт напередодні повномасштабного воєнного вторгнення тривав близько восьми років. У контексті існування у країні осередку воєнного протистояння виникають питання щодо його впливу на сприйняття збройних конфліктів населенням загалом, а також щодо соціальних чинників, які таке ставлення зумовлювали у різні проміжки часу. На з'ясування цих питань і спрямована наша розвідка.

За джерело емпіричної інформації правили дані проєкту Світового дослідження цінностей (World Values Survey), зокрема, української частини масивів двох його хвиль – шостої (N = 1416), проведеної у 2011 р., та сьомої (N = 1289), реалізованої майже за десять років – у 2020 р. Обидва опитування репрезентативні для дорослого населення України. Водночас задля забезпечення максимально подібної бази для порівняння з масиву шостої хвилі дослідження вилучено кейси АР Крим.

Вибір двох означених хвиль опитування продиктовано тим, що шоста віддзеркалює думки населення у період, що передував не лише початку воєнної агресії, а й Революції Гідності. Ця остання зумовила низку суттєвих суспільних трансформацій, передусім геополітичну переорієнтацію України на Захід, що відобразилось на настановах і цінностях індивідів. Дані сьомої хвилі презентують добу, коли минула гостра фаза першого етапу російського вторгнення, яке мало на меті відновлення тиску на Україну, але явних ознак підготовки до другого його етапу ще не спостерігалось.

Ключові змінні розвідки стосувались двох аспектів сприйняття збройних конфліктів. По-перше, дослідницький інстру-

ментарій проєкту передбачав три запитання щодо стурбованості різними формами збройних конфліктів:

- Якою мірою Вас турбує можливість вступу нашої країни в серйозну війну з іншою країною?
- Якою мірою Вас турбує можливість атаки терористів?
- Якою мірою Вас турбує можливість громадянської війни в країні?

Всі вони мали 4-бальну шкалу відповідей із альтернативами: 1 – дуже турбує, 2 – досить турбує, 3 – не дуже турбує, 4 – зовсім не турбує.

По-друге, опитувальник містив змінну для прямого вимірювання налаштування індивіда на опір збройній агресії. Запитання формулювалось так: «Звичайно, усі ми сподіваємося, що ще однієї війни не буде, але, якщо так все ж таки станеться, Ви захочете битися за свою країну?» – де відповіді складали дихотомію 1 – так, 2 – ні.

Динаміка сприйняття населенням збройних конфліктів за майже десять років, протягом яких країна зазнала їх окремих форм, наведена у *таблиці 1*, увиразнюючи декілька закономірностей.

Передусім занепокоєння населення України ймовірністю різних форм збройних конфліктів є доволі високим навіть у мирний час, презентований 2011 р. Більше третини опитаних (від 33,3% до 37,7%) висловило крайній ступінь такої стурбованості, а різною мірою стурбованими є більше двох третин з них (від 64,9% до 72,3%). Тобто навіть на той час, коли прямих свідчень намірів застосування сили з боку певної країни не було, індивіди відчували й виражали в опитуванні певне сум'яття.

У 2020 р. тривожні настрої серед населення стрімко зросли, зокрема, частки надзвичайно занепокоєних ризиками різних форм збройних конфліктів за майже десять років зросли майже удвічі, варіюючи у межах від 54,4% до 68,9%. Певну стурбованість висловлювали вже від 83,6 до 92,9% опитаних²⁸. Наявність збройного конфлікту на території нашої країни перетворилась на джерело постійного очікування його подальшої ескалації.

²⁸ Відмінності значущі для всіх альтернатив відповідей на рівні $p=0,01$, за винятком альтернативи «дещо турбує» щодо занепокоєння терористичними актами.

Таблиця 1

Окремі аспекти сприйняття населенням
збройних конфліктів, %

<i>Альтернативи</i>	2011	2020
<i>Занепокоєння вступом країни у війну</i>		
Зовсім не турбує	11,2	1,6
Не дуже турбує	18,2	5,5
Дещо турбує	32,9	24
Дуже турбує	37,7	68,9
<i>Занепокоєння терористичними актами</i>		
Зовсім не турбує	13,8	5,3
Не дуже турбує	21,4	11,1
Дещо турбує	31,5	29,2
Дуже турбує	33,3	54,4
<i>Занепокоєння громадянською війною</i>		
Зовсім не турбує	11,8	6,6
Не дуже турбує	15,9	7,4
Дещо турбує	35	23,4
Дуже турбує	37,3	62,6
<i>Готовність битись за країну</i>		
Ні	42,6	30,9
Так	57,4	69,1

Відносно найменш загрозливим населенню здавалось вчинення терористичних актів, що спостерігалось і у 2011, і у 2020 рр. Водночас мінімальне зростання відсотка дуже стурбованих спостерігалось для перспектив громадянської війни (13,7% проти 18,7% для стурбованості терористичними актами та 22,3% вступом країни у війну). Отже, населенню не була властивою недооцінка конфлікту та ілюзії щодо його заморожування як локального.

Примітно, що частка тих, хто був готовий боронити власну країну від нападу ворога, серед опитаних виявилась високою у обох хвилях опитування, становлячи 57,4% у 2011 р. та підвищившись у 2020 р. до 69,1% серед тих, хто визначився

з відповіддю на запитання. Між хвилями опитування значуще зменшилась частка тих, хто вагався з відповіддю на запитання: якщо у 2011 р. вона становила 22,2%, а не відповіли 7,1%, то у 2020 р. таких лишилось 16,6% та 1% відповідно (всі відмінності значущі на рівні $p=0,01$). Загалом, збройний конфлікт на сході зміцнив готовність громадян захищати власну землю.

Наскільки гомогенним є занепокоєння населення різними формами конфліктів? Чи відрізняється воно у представників різних прошарків та чи відтворюються ці розбіжності після розгортання збройних конфліктів? Для з'ясування цих питань було побудовано низку регресійних моделей, залежні змінні яких становили три ключові індикатори стурбованості збройними конфліктами (вступом країни у війну, терористичними актами, громадянською війною). Шкали всіх залежних змінних з огляду на розподіл їх значень було укрупнено до трьох категорій: певна форма конфлікту не турбує, дещо турбує та дуже турбує.

Незалежні змінні моделей було презентовано індикаторами: освіта (відсутня вища освіта або наявна вища освіта), суб'єктивний соціальний клас (нижчий, робітничий, нижній середній, вищий середній разом із вищим), рівень доходу за 10-бальною шкалою (1 – найнижчий, 10 – найвищий дохід), – які фіксували позицію індивіда у соціальному просторі. Крім цього, у моделях було вжито також такі соціодемографічні чинники, як стать (чоловіча або жіноча), макрорегіон проживання (Захід, Центр, Південь, Схід) та вік респондента.

Через неоднаковість параметрів коефіцієнтів моделей порядкової регресії для всіх логітів, встановленої з використанням критерію паралельних ліній²⁹, було вирішено звернутись до побудови моделей мультиноміальної регресії занепокоєння різними формами збройних конфліктів (окремо для шостої та сьомої хвиль дослідження) за соціодемографічними та соціоструктурними чинниками (*таблиці 2–4*).

²⁹ Єдина модель, для якої виявилось можливим використання порядкової регресії – перевірка стурбованості терористичними актами для даних 2020 р. Задля уможливлення порівняння даних різних років для залежних змінних всіх хвиль дослідження було вжито мультиноміальну регресію.

Таблиця 2

Чинники занепокоєння вступом країни у війну у різні роки

Параметр	2011		2020	
	Дещо турбує	Дуже турбує	Дещо турбує	Дуже турбує
Інтерцепт	-0,192	0,637**	1,033	2,778*
Вік	0,009**	-0,008	—	—
Дохід	-0,006	-0,111*	0,049	-0,11
<i>Клас:</i>				
Нижчий	—	—	1,763*	1,089**
Робітничий	—	—	0,839**	0,844**
Нижній середній	—	—	0,576	0,571
Освіта	0,36**	0,048*	—	—
Стать	—	—	—	—
<i>Макрорегіон:</i>				
Схід	-0,807*	-0,042	0,529	1,426
Південь	-0,288	0,179	-0,514	-0,223
Центр	-0,292	0,298	-1,293*	-1,207*
псевдо- R ² (Нагелкерк)	0,053		0,085	

Примітки: У моделі порівнюються ті, хто не є стурбованим, із тими, хто є дещо стурбованим та дуже стурбованим.

Модель із головними ефектами, чинники значущі на рівні $p < 0,05$.

Референтні категорії незалежних змінних: для класу – вищий середній і вищий; для статі – жіноча; для освіти – наявна вища освіта; для макрорегіонів – захід.

Значущість коефіцієнтів на рівні: * $p < 0,01$; ** $p [0,01; 0,05]$.

Рискою – відмічені змінні, які не справляють значущого впливу на залежну.

За даними таблиці 2, гетерогенність думок населення щодо ймовірності вступу країни у війну дещо посилилась за спостережуваний проміжок часу: частка поясненої варіації залежної змінної підвищилась з 5,3% у 2011 р. до 8,5% у 2020 р. Водночас з роками дещо змінились набори чинників такої стурбованості, а подекуди і характер їхнього впливу.

У 2011 р. стать і класова самоідентифікація не впливали на занепокоєння індивідів можливою війною. Регіональні роз-

Розділ 4. СПІЛЬНОТИ ТА СОЦІАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ

біжності також виявились мінімальними та спостерігались лише для незначного занепокоєння початком війни (дещо вищого у західних областях, аніж у східних). Старші індивіди дещо частіше висловлювали незначне стурбування, аніж його відсутність, а заможніші, навпаки, були менш схильними до значного занепокоєння. Також респонденти, які не мали вищої освіти, частіше переживали через ризики війни у країні, аніж ті, хто її мав.

У 2020 р. настрої населення не мали вікових, гендерних та освітніх розбіжностей. Натомість ті, хто відносив себе до

Таблиця 3

Чинники занепокоєння терористичними актами у різні роки

Параметр	2011		2020	
	Дещо турбує	Дуже турбує	Дещо турбує	Дуже турбує
Інтерцепт	0,34	0,165	0,868*	0,974*
Вік	0,01**	-0,003	-0,001	0,009
Дохід	-0,114*	-0,127*	—	—
<i>Клас:</i>				
Нижчий	-1,096*	-1,134*	—	—
Робітничий	-0,821*	-0,32	—	—
Нижній середній	-0,933*	-0,486**	—	—
Освіта	0,343**	0,514*	—	—
Стать	-	-	-0,506*	-0,408**
<i>Макрорегіон:</i>				
Схід	-0,402	0,333	—	—
Південь	0,44**	0,679*	—	—
Центр	0,398**	0,901*	—	—
псевдо- R ² (Нагелкерк)	0,081		0,015	

Примітки: У моделі порівнюються ті, хто не є стурбованим, із тими, хто є дещо стурбованим і дуже стурбованим.

Модель із головними ефектами.

Референтні категорії незалежних змінних: для класу – вищий середній і вищий; для статі – жіноча; для освіти – наявна вища освіта; для макрорегіонів – захід.

Значущість коефіцієнтів на рівні: * $p < 0,01$; ** $p [0,01; 0,05]$.

Рискою – відмічені змінні, які не справляють значущого впливу на залежну.

4.1. Соціальні чинники сприйняття збройних конфліктів населенням України напередодні російської агресії

низького та робітничого класів, частіше відчували загрозу війни, аніж представники верхівки соціальної ієрархії. Жителів центральних областей менше, ніж західних, турбував можливий початок війни, у решти двох регіонів таких відмінностей помічено не було.

Стурбованість терористичними актами, яка була найнижчою з-поміж трьох перелічених у опитувальнику форм збройних конфліктів у обидва спостережувані роки, у 2020 р. порівняно з 2011 р. стала суттєво менше детермінованою соціально – пояснена варіація залежної змінної знизилась із 8,1% до 1,5%. До початку збройного конфлікту люди старшого віку

Таблиця 4

Чинники занепокоєння громадянською війною у різні роки

Параметр	2011		2020	
	Дещо турбує	Дуже турбує	Дещо турбує	Дуже турбує
Інтерцепт	0,58	1,035**	0,614	1,585*
Вік	0,007	-0,005	—	—
Дохід	-0,049	-0,142*	—	—
<i>Клас:</i>				
Нижчий	-1,147*	-0,870**	-0,597	-0,407
Робітничий	-0,66*	-0,364	0,392	0,197
Нижній середній	-0,873*	-0,739*	0,472	0,308
Освіта	0,535*	0,665*	—	—
Стать	—	—	-0,314	-0,464*
<i>Макрорегіон:</i>				
Схід	-0,745*	-0,298	-0,51	0,732**
Південь	0,052	0,183	0,627**	0,659**
Центр	0,178	0,709*	-0,585**	-0,446**
псевдо- R ² (Нагелкерк)	0,087		0,068	

Примітки: У моделі порівнюються ті, хто не є стурбованим, із тими, хто є дещо стурбованим та дуже стурбованим.

Модель із головними ефектами.

Референтні категорії незалежних змінних: для класу – вищий середній і вищий; для статі – жіноча; для освіти – наявна вища освіта; для макрорегіонів – захід.

Значущість коефіцієнтів на рівні: * p<0,01; ** p [0,01; 0,05].

Рискою – відмічені змінні, які не справляють значущого впливу на залежну.

були трохи більш схильними висловлювати незначне занепокоєння можливими терактами. Індивідам без вищої освіти вони здавались більш вірогідними, аніж тим, хто навчався у ВНЗ. Водночас зростання оптимізму з цього питання зумовлювало підвищення доходів, так само, як і самоідентифікація із нижчим середнім, робітничим і нижнім класами на противагу вищим. У регіональному розрізі думки мешканців Сходу та Заходу не мали статистичних відмінностей, тоді як на Півдні та у Центрі громадяни частіше висловлювали стурбованість різної інтенсивності.

За майже десять років розбіжності у думках представників основних соціодемографічних категорій щодо загрози терористичних актів практично стерлись, найбільш виразними виявились гендерні: чоловіки демонстрували більший спокій, аніж жінки.

Гомогенізація думок, констатована вище для стурбованості загрозою терористичних актів, відмічалась, хоча із меншою інтенсивністю, і для відчуття загрози громадянської війни. Тут також знизився відсоток поясненої варіативності залежної змінної (із 8,7% у 2011 р. до 6,8% у 2020 р.).

Перелік чинників занепокоєння ймовірністю громадянської війни у 2011 р. був аналогічним до визначеного для попередньої залежної змінної. Характер їхнього впливу на занепокоєння загрозою терактів та громадянської війни також був вельми подібним. Певні розбіжності існували у характері регіональних відмінностей сприйняття цих форм збройного конфлікту. На Сході значуще менше опитаних висловлювали стурбованість можливістю громадянської війни, аніж на Заході. Водночас у Центрі частіше, аніж на Заході, демонстрували крайній ступінь занепокоєння.

У 2020 р. помітно варіювали думки населення різних регіонів: мешканці Центру не переймались загрозою громадянської війни, тоді як на Півдні та на Сході її оцінювали як імовірну частіше, аніж на Заході. Також значне занепокоєння цією загрозою жінкам було більш властивим, аніж чоловікам.

Загалом, стурбованості всіма трьома формами збройних конфліктів притаманне звуження переліків її чинників. При

цьому для занепокоєння війною, яке було найбільш гомогенним у основних соціодемографічних категорій у 2011 р., було зафіксовано зростання гетерогенності, тоді як для інших форм агресії спостерігалась протилежна тенденція.

Було виявлено соціоструктурну зумовленість сприйняття збройних конфліктів, проте у 2011 кількість таких змінних дещо перевищувала відмічену у 2020 р. Так, у 2011 р. усі з тестованих показників позицій у соціальних ієрархіях (суб'єктивний соціальний клас, самооцінка доходу та освіта) впливали на занепокоєння окремими формами збройних конфліктів. Виняток становила тривога щодо ймовірності вступу країни у війну, яка не варіювала між класами. Натомість у 2020 р. освітній рівень не зумовлював жодної форми стурбованості збройними конфліктами, а занепокоєння терористичними актами взагалі не було детерміновано соціоструктурно.

Характер впливу соціоструктурних чинників сприйняття збройних конфліктів відтворювався між хвилями проекту, але водночас мав відмінності для окремих його форм. Зокрема, класова самоідентифікація підвищувала стурбованість вступом у війну низького та робітничого класів, тоді як занепокоєння загрозами терористичних актів або громадянської війни у них, навпаки, зменшувалось порівняно із вищими класами.

Соціальна детермінація готовності боронити власну країну мала низку особливостей порівняно з іншими аспектами сприйняття збройних конфліктів. Основні параметри моделей логістичної регресії³⁰, де з'ясовуються чинники такого прагнення, подано у таблиці 5. Перелік незалежних змінних у моделях аналогічний до попередніх моделей, а залежна фіксує прагнення стати на захист України за дихотомічною шкалою (0 – ні, 1 – так).

Згідно з таблицею 5 з 2011 р. до 2020 р. яскравіше проявились соціоструктурні відмінності у готовності захищати рідну землю у разі нападу ворога. Частка поясненої варіативності залежної змінної зросла трохи більше, аніж удвічі з 8,3% до 18,9%, так само підвищилась і частка правильних передбачень

³⁰ Для зручності значення залежної змінної моделі було перекодовано так: 0 – не готовий боронити країну; 1 – готовий боронити країну.

Таблиця 5

Чинники готовності занепокоєння громадянською війною
у різні роки

Параметр	2011	2020
Інтерцепт	0,750*	1,418*
Вік	-0,010*	-0,021*
Дохід	—	0,0106*
<i>Клас:</i>		
Нижчий	—	-0,538*
Робітничий	—	0,179
Нижній середній	—	0,357*
Освіта	—	—
Стать	0,392*	0,315*
<i>Макрорегіон:</i>		
Схід	-0,504*	0,011
Південь	0,212	-0,167
Центр	0,237**	-0,468*
Частка правильних передбачень, %	61,4	74
псевдо- R ² (Нагелкерк)	0,083	0,189

Примітки: Модель із головними ефектами.

Референтні категорії незалежних змінних: для класу – вищий середній і вищий; для статі – жіноча; для освіти – наявна вища освіта; для макрорегіонів – захід.

Значущість коефіцієнтів на рівні: * $p < 0,01$; ** $p [0,01; 0,05]$.

Рискою – відмічені змінні, які не справляють значущого впливу на залежну.

її значень (з 61,4% до 74%). Розширився й перелік змінних, які зумовлювали наміри боронити країну – до нього додалися класова самоідентифікація та розмір доходів.

У обох хвилях прагнення обстоювати країну дещо знижується з віком і менш властиве жінкам. Крім цього, у сьомій хвилі опитування було зафіксовано підвищення таких намірів поряд зі зростанням доходів індивідів. Порівняно із вищими класами меншу готовність стати на захист країни демонстрували представники нижчого класу та вищу – з нижчого середнього.

Регіональні відмінності спостерігались у кожній із хвиль, але мали у них свої особливості. Якщо до початку російської агресії на Сході країни мешканці центральних областей були налаштовані рішучіше, аніж західних, а східних, навпаки, – менше, то з часом ситуація змінилась. Уже у 2020 р. настрої на Сході та на Півдні значуще не відрізнялись від фіксованих на Заході, а от у Центрі прагнення боронити країну стало слабшим. Поясненням такої закономірності є, вочевидь, відмічена раніше менша стурбованість мешканців центрального регіону можливістю війни з іншою країною.

Отже, зростання частки осіб, які задекларували готовність дати відсіч ворогу, супроводжувалось і підвищенням неоднорідності такого прагнення серед різних прошарків населення. Такий тренд відтворює описаний раніше для занепокоєння ймовірністю вступу країни у війну.

Здійснюючи узагальнений опис сприйняття населенням України збройних конфліктів та його соціальної детермінованості, відзначимо такі їх ключові характеристики.

Для мешканців країни властиве значне занепокоєння загрозами різних форм збройних конфліктів, яке проявляється вже 2011 р., набуваючи суттєвого посилення після першої фази російського вторгнення. Незважаючи на те, що сьома хвиля опитування відбувалась у добу тимчасового заморожування та локалізації конфлікту, «звикання» індивідів до ситуації та зменшення їхньої тривоги не спостерігалось. Так, зазначили, що відчувають її 92,3% тих, хто відповів на запитання.

Стурбованість окремими формами конфліктів не є однаковою. Можливий вступ країни у війну населення переживає найбільш гостро і частка тих, хто вважає його ймовірним, за майже десятиріччя зросла найбільше. Водночас й інші прояви конфліктів також непокоять індивідів доволі сильно, на що вказало не менше 80% опитаних.

Гомогенність оцінок різними категоріями населення можливості вступу країни у війну дещо відрізняється від подібності уявлень щодо загроз терористичних актів і громадянської війни. Для першої властиве підвищення з часом гетерогенності таких оцінок, натомість для двох інших – її зменшення.

Переліки чинників сприйняття всіх форм збройних конфліктів за десятиріччя звузились. Механізм соціальної детермінації зазначених перцепцій не завжди є однаковим, зокрема це стосується впливу на них класової самоідентифікації та регіону проживання.

Готовності виступити на захист власної країни, яку висловила більшість опитаних, притаманна позитивна динаміка. Гетерогенність думок населення з цього питання з часом підвищилась, зросла і кількість параметрів, які це налаштування диференціюють. Загалом, характер впливу соціальних чинників на значення показника відтворювався між хвилями проекту, виняток становила регіональна належність.